

РЕЦЕНЗІЇ, ПОВІДОМЛЕННЯ

УДК 930.1+94(477.51)«16-20»

І.В. ВЕРБА

Пам'яткознавчі й історіографічні дослідження давнього Ніжина

Рец. на: Зозуля С.Ю. Ніжин модерної доби : студії з історіографії, пам'яткознавства, персоналістики / С.Ю. Зозуля ; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, Північно-східне регіональне відділення. – К. : Видавець Олег Філок, 2014. – 344 с.; іл.

Серед значного за кількістю пласту наукової історичної літератури регіоналістичного спрямування, що з'явилася в Україні останнім часом, помітно виділяється монографія «Ніжин модерної доби: студії з історіографії, пам'яткознавства, персоналістики» історика, джерелознавця, археографа та пам'яткознавця С.Ю. Зозулі. Досліджуючи більше десяти років українську історіографію першої третини ХХ ст. та історико-культурну спадщину Українського Лівобережжя, він накопичив значний масив джерел й історичних знань, аби синтезувати їх у одній науковій праці. Про синтезованість, насамперед за тематикою, досліджень упродовж певного часу зазначає у вступному слові сам автор монографії, – і це свідчить про методичність і планомірність попередніх його досліджень, котрі уможливили появу з друку рецензованої книги. Там-таки, у вступному слові, визначено й мотивацію як до попередніх досліджень, так і до появи, власне, монографії – поживлення історіографічного процесу, зокрема щодо регіоналістичних студій, в Україні за доби незалежності, розширення джерельної бази й накопичення наративу первинних досліджень – від аматорських краєзнавчих до історико-сюжетних і біографічних, виконаних професійними вченими. Все це, у свою чергу, визначило головне завдання: вперше розглянути у якості об'єкта, а не предмету дослідження в межах монографії історіографічний процес

на теренах окремого мікроісторичного регіону – міста Ніжина – протягом 1920-х – початку 1930-х років; уперше більш-менш осяжно представити історико-пам'яткознавчі дослідження того-таки регіону (хронологічно від межі XVI–XVII ст. до сьогодення – власне, звідси й використання терміну «модерний час» у назві рецензованої роботи С.Ю. Зозулі).

Монографія структурно складається з трьох тематичних розділів, вступного слова автора, передмови авторства знаного чернігівського дослідника, на момент виходу книги – генерального директора Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній» А.М. Острянка, розлогого додатка, що містить найбільш повний на сьогодні перелік об'єктів культурної спадщини, розташованих на території м. Ніжин Чернігівської обл. й іменного покажчика.

Автора даної рецензії найбільш зацікавив (передусім з огляду на власні наукові вподобання) перший розділ «Історіографічний процес 1920-х – початку 1930-х років на теренах Ніжина». С.Ю. Зозуля звернувся до теми розвитку наукової роботи впродовж першого післяреволюційного десятиріччя в УСРР. В сучасній історіографії ця тема порушується не вперше, має досить солідні напрацювання – авторські тематично-сюжетні й узагальнюючі праці, збірні й колективні монографії, тематичні збірники, дисертаційні дослідження тощо. Але є певний дисбаланс – значно менше уваги зверталось на периферичні, регіональні наукові дослідження означеного часу; узагальнюючі роботи щодо їх діяльності взагалі спорадичні. З огляду на такий стан речей, відповідний розділ із монографії С.Ю. Зозулі має безперечну цінність, адже, по-суті, тут маємо першу спробу тематично структурованого вивчення діяльності унікального науково-дослідного утворення – Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури та мови, що в ніжинських реаліях свого часу виступила структуроутворюючою установою усього наукового життя цілого регіону.

У розділі проаналізовано передумови і процес створення й розвитку згаданої установи, визначено персональний склад, динаміку його змін; окреслено коло науково-дослідної й науково-організаційної роботи, що здійснювалася учасниками кафедри; проаналізовано створення розгалуженої наукової інфраструктури – архіву, бібліотеки, музею; налагоджено видання власного часопису та підготовки наукових кадрів (аспірантура). Крім того, авто-

ром монографії схарактеризовано інші, не менш важливі й цікаві сторони наукового життя кафедри (а фактично загалом наукового життя Ніжина й найближчої округи) – питання матеріально-фінансового забезпечення її діяльності, зовнішніх наукових зв'язків, громадської, зокрема краснавчої, діяльності її учасників, суспільно-політичних умов існування установи в ніжинських реаліях за доби ствердження тоталітарної системи в Україні. Проаналізований матеріал дозволив С.Ю. Зозулі визначити науково-дослідну кафедру в Ніжині як цілком самодостатню й унікальну (насамперед з огляду на її периферійний статус, з одного боку, і тематичну широту наукових напрямів досліджень її учасників – з іншого) інституцію, що поширила свою діяльність практично на всі прояви наукового життя регіону. Власне історія наукового життя Ніжина 20-х років ХХ ст. – це, фактично, і є історія Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури та мови.

Матеріал з розділу щодо розвитку історіографічного процесу в Ніжині 1920-х років тематично доповнюють окремі параграфи останнього, третього розділу, де вміщено персоналістичні студії, в т.ч. й стосовно гарно знаних і маловідомих ніжинських науковців – учасників вище згаданої науково-дослідної кафедри. Особи істориків М.Н. Петровського, М.М. Бережкова, Г.А. Максимовича, В.А. Фесенка, антикознавців І.І. Семенова, І.Г. Турцевича, К.Т. Штеппи, філософа й психолога Я.М. Колубовського постають за досі недосліджених обставин, виявляють нові, малознані в сучасній історіографії, наукові контакти цих учених; заповнюють лакуни в їх біографії, що – безперечно – прислужиться в подальших біоісторіографічних студіях.

Тут-таки, в третьому розділі, вміщено персоналістичні дослідження й щодо інших – досі або взагалі невідомих, або мало знаних – особистостей Ніжина: студії з родинної історії (Розенбауми, Розенбюауми, Кушакевичі), повноцінні біографічні дослідження щодо забутих за радянської доби учених-істориків В.А. Фесенка, Г.А. Максимовича, І.Г. Турцевича, сюжетні картини з ніжинського періоду життя відомого вченого-філософа й психолога Я.М. Колубовського, істориків М.Н. Петровського та К.Т. Штеппи; епізоди, пов'язані з Ніжином, з біографії видатного лінгвіста, літературознавця, сходознавця, академіка ВУАН А.Ю. Кримського, мандрівного кобзаря з Чернігівщини початку ХХ ст. Т.М. Пархоменка. Разом же персоналістичні студії даного розділу формують відчуття такого собі калейдоскопу – де різновекторні, на перший погляд, розвідки – як різнобарвні скельця – сукупно утворюють самодостатню картину сповненої цікавими непересічними й видатними персонами історії невеликого сучасного міста з величним минулим.

Однак, найбільш об'ємним і, можливо, найбільш цікавим є другий розділ монографії С.Ю. Зозулі. В ньому автор представив результати власних дослі-

джені пам'яткоємного середовища Ніжина – як окремих об'єктів культурної спадщини, розташованих на території міста, так і певних явищ його історико-культурного розвитку впродовж останніх кількох сторіч. За напрямками пам'яткознавчих студій, представлених у розділі можемо визначити дослідження загальних тенденцій розвитку історико-культурного середовища означеного мікрорегіону, дослідження архівних пам'яток, пам'яток архітектури і містобудування, пам'яток археології (точніше – окремих нумізматичних знахідок і нумізматичних колекцій), некрополістичних і топонімічних пам'яток. Останні – явище цілком унікальне в сучасній українській історіографії, адже жоден дослідник досі не присвячував ані ніжинським некрополям, ані ніжинському історичному топонімічному ландшафту жодної повноцінної наукової роботи. Власне, те саме, в цілому, можемо сказати й про весь розділ: на сьогодні вітчизняні пам'яткознавчі студії, де об'єктом вивчення виступає історико-культурна спадщина Ніжина, представлені в абсолютній більшості дослідженнями саме С.Ю. Зозулі. Це надає рецензованій монографії додаткового значення, передусім щодо її практичного значення в сучасних умовах, коли в Україні вкрай гостро стоїть питання про збереження й охорону національної культурної спадщини.

З цієї позиції значно посилює вагу монографії С.Ю. Зозулі вміщений наприкінці книги додаток, що містить найбільш повний на сьогодні список об'єктів культурної спадщини Ніжина. Тут згруповані за видами, визначеними чинним законодавством України, пам'ятки з указанням їх базових характеристик – охоронного номеру (для взятих на облік), датування, точного місцезнаходження, назви (в багатьох випадках – виправленої й уточненої). У списку зазначено багато пам'яток ще не взятих на державний облік – нещодавно виявлені, вони, дякуючи старанням автора рецензованої монографії, вже сьогодні можуть бути переведені у розряд офіційних пам'яток. По суті, до видання офіційного тому «Зводу пам'яток історії та культури України» по Чернігівській обл. додаток з монографії С.Ю. Зозулі може цілком його замінити щодо м. Ніжина.

Окремо варто відзначити належне науково-методичне, графічне та поліграфічне оформлення монографії. С.Ю. Зозуля виявив високий рівень володіння науковим апаратом, що відображено у оформленні чисельних посилань, котрі інколи займають до половини обсягу сторінки; а також іменного покажчика, вміщеного наприкінці книги. Вдало підібраний автором монографії ілюстративний матеріал гарно доповнює й візуалізує текст досліджень: фотографії осіб, що фігурують у розділах, світлини місцевих пам'яток (при чому як нині існуючих, так і вже на сьогодні втрачених), кілька картограм і планів, зокрема центральної частини історико-архітектурного опорного плану Ніжина, котра якнайкраще дає зрозуміти реальну цінність культур-

ної спадщини, зосередженої на території цього давнього українського міста. Важливо, що більшість ілюстративного матеріалу надрукована у кольорі. Також сприяє гарному сприйняттю книги її якісний друк і лаконічне, але водночас і не спрощене виконання обкладинки.

Звісно, хотілося б – з огляду на широку фактологію самої монографії – ще більшого наповнення ілюстративним матеріалом. Але це питання в сучасних реаліях більше лежить у площині фінансовій, ніж у науково-методичній. Хоча деякі зауваження з цього приводу все ж можна висловити. Цілком не зайвим було б більше використати світлин сучасних добі дослідження краєвидів Ніжина, певних сюжетних фотографій 1920-х років тощо; варто також більш масштабно представити картографічний матеріал – той-таки історико-архітектурний опорний план Ніжина, котрий від збільшення, скажімо у вигляді складеної вклейки більшого формату, тільки б виграв. Не зіпсували б загального враження від монографії й уміщені світлини певних сторінок архівних документів, насамперед як ілюстрування досліджень археографічного спрямування.

Ще одне зауваження вже загалом до усієї монографії: можливо варто було б розділити її на дві окремі книги за напрямками наукових студій – історіографічну та пам'яткознавчу. Кожна з таких книг виглядала б цілком самостійною, оскільки перші два розділи виданої нині С.Ю. Зозулі є цілком самодостатніми, а третій – і про це сам автор вказує у вступному слові – це своєрідне їх доповнення. Проте, всі висловлені зауваження – це радше побажання на майбутнє, наприклад до наступного видання даної монографії, адже безперечно вона того варта.

Цілком зрозуміло, що монографія С.Ю. Зозулі «Ніжин модерної доби: студії з історіографії, пам'яткознавства, персоналістики» заслуговує як на високу оцінку колег із «дослідницького цеху», так і на увагу читачів – і фахівців – дослідників української історіографії та пам'яткознавців, і пересічних шанувальників серйозної наукової історичної літератури. Дослідження є пізнавальним і, водночас, цілком прикладним – може використовуватися для подальших наукових досліджень, підготовки довідкової й аналітичної інформації, виготовлення пам'яткоохоронної документації тощо. Без сумніву рецензована монографія – це певна подія й науковому житті не лише Ніжина, але й України загалом.

Надійшло до редакції: 12.01.2016 р.